

Анна КЛИМЕНКО,
викладач вищої категорії
КВНЗ "Запорізький педагогічний коледж" ЗОР

Система вивчення будови слова у початковій школі

Вивчення розділу "Будова слова" має важливе значення у початковій школі, оскільки сприяє не тільки засвоєнню граматичних понять "основа", "закінчення", "корінь", "префікс", "суфікс", а й розкриває широкі можливості для поповнення, активізації, уточнення словника учнів. Важливо, щоб школярі не тільки розрізняли морфеми, а й усвідомлювали їх значення, вміли правильно, точно вживати слова, доречно використовували словотворчі засоби для висловлення власних думок в усній і писемній формі. Методично правильно формулюючи зазначені граматичні поняття, вчитель досягне результату в багатьох напрямках: поповнення активного словника учнів, розвиток точного і образного мовлення, розумових здібностей, формування навичок правильного письма.

Вчителеві слід враховувати, що розвиток мовлення та мислення нерозривні, взаємопов'язані процеси. Тому важливо добирати систему вправ і завдань на етапі сприймання і усвідомлення знань, осмислення їх.

За теорією поетапного формування розумових дій П.Я.Гальперіна, учні виконують складну розумову роботу: аналізують мовні явища з метою виділення істотних ознак, узагальнюють їх, запам'ятовують терміни, уточнюють суть ознак, осмислюють знання у процесі виконання тренувальних вправ. Тому завдання, запропоновані у статті, подано з урахуванням етапів формування граматичних понять. Мовний матеріал (вірші, прислів'я, тексти розповідного характеру) дає змогу посилити мовленнєву спрямованість уроків рідної мови та реалізувати виховний вплив на школярів.

Ці розробки можуть бути використані під час вивчення розділу "Будова слова" у 3 класі.

Закінчення

Сприймання і усвідомлення нових знань.

1. Аналіз мовних явищ (виконання вправ, які включають спостереження за змінами форми одного й того ж слова в контексті).

– Прочитайте. Як розумієте зміст речень?

Зігнувся, як *верба* над водою.

Без *верби* та калини нема України.

На городі під *вербою* стоїть колодязь із водою.

Така правда, як на *вербі* груші.

– Зверніть увагу, яке слово повторюється.
– Як ви вважаєте, чому в кожному реченні слово *верба* має різну кінцівку? (Змінюється, щоб у реченні між словами був зв'язок).

– Отже, яка роль змінної частини слова?

– Випишіть виділені слова. Позначте змінну частину слова.

2. Узагальнення істотних ознак.

– Де знаходиться позначена частина слова? (У кінці слова).

Частина слова, яку ви позначили, називається закінченням.

Спробуйте самостійно сформулювати правило, користуючись записом на дошці.

Закінчення – ... частина слова.

Воно потрібне для

Щоб знайти закінчення, треба

3. Уточнення суті істотних ознак.

Повторення правила декількома учнями.

Перевірка правила у парах.

Виконання вправи.

– Визначте закінчення у словах.

Коса, поле, високий, сміливої, несуть, покаже.

– Назвіть, до яких частин мови належать слова.

– Зробіть висновок, які слова мають закінчення? (Всі змінні).

– Назвіть усі ознаки закінчення, які запам'ятали.

4. Тренувальні вправи.

4.1. Визначте закінчення у словах.

Зірка, мужні, хліб, пишуть, зелений, красива.

– Яке слово викликало труднощі? (Хліб).

– Згадайте, як визначити закінчення?

– Змініть слово *хліб*.

– Що ви помітили?

– Отже, існують змінні слова, у яких закінчення не виражено звуком. Таке закінчення називається нульовим.

– Наведіть приклади слів з нульовим закінченням. Обґрунтуйте думку.

4.2. Спишіть текст, поставивши слова в дужках у потрібну форму.

Восени біля (теплиця) розцвіли хризантеми. Вони не бояться холодних (тумани). Та ось з (північ) прийшов мороз. Замерзла вода у (відро). Треба рятувати хризантеми від (холод). Діти пересадили їх

у (горщики) і поставили в (теплиця). Обрізали стебла. Хризантеми знову зазеленіли, а потім і зацвіли ("Світ квітів серед зими").

4.3. Складіть речення зі слів.

Над, ставок, дві, рости, берези.
Розпустити, коси, берези, зелені.
Вночі, прийти, берези, до, осінь.
Принести, золоті, стрічки, їм.

- Чи зв'язані за змістом утворені речення?
- Що треба було зробити, щоб з окремих слів утворити речення?

4.4. Утворіть словосполучення поданих іменників з прикметником *український*, позначте закінчення у словах.

Мова (яка?)...;
народ (який?) ...;
мовлення (яке?)...;
пісні (які?)... .

Корінь. Споріднені слова

Сприймання і усвідомлення нових знань.

1. Аналіз мовних явищ з метою виділення істотних ознак.

Прочитайте текст. Визначте його тему, мету.

Дуб під вікном

Молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату і посадив дуба під вікном.

Минали роки, виростили у лісника діти, розростався дубок, старів лісник. І ось через багато літ, коли лісник став дідусем, дуб розрісся так, що заступив вікно. Стало темно в кімнаті, а в ній жила красуня – лісникова внучка.

– Зрубай дуба, дідусю, – просить онучка, – темно в кімнаті.

– Завтра вранці почнемо..., – відповів дідусь. Настав ранок. Покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох онуків, покликав онучку-красуню й сказав:

– Будемо хату переносити в інше місце.

І пішов з лопатою копати рівчак під фундамент. За ним пішли три сини, дев'ять онуків і красуня-внучка.

(В. Сухомлинський)

Евристична бесіда.

- Про кого текст?
- Що означає слово *лісник*?
- Де побудував лісник хату?
- Поясніть значення слова *ліс*?
- Що за красуня жила у хаті?
- Що означає слова *лісникова*?
- Запишімо слова *ліс, лісник, лісникова*.
- До яких частин мови віднесете записані слова?
- Яка спільна частина у словах?
- Чи однакове її значення?

2. Узагальнення істотних ознак.

Повідомлення вчителя.

– Спільна частина називається **коренем**. Корінь позначається \cap .

Отже,

Спільнокореневі слова – мають спільну частину (споріднені)

– спільне у значенні

– слова різних частин мови

– спільна частина споріднених слів

– передає загальне лексичне значення

Корінь

3. Уточнення істотних ознак.

– Отже, що таке корінь?

– Прочитайте правило у підручнику.

– Що треба пам'ятати, щоб правильно дібрати споріднені слова?

– Наведіть приклади споріднених слів.

4. Тренувальні вправи.

4.1. Прочитайте віршик. Чи можна виділені слова вважати спорідненими?

Я – маленьке **курчатко**,

півень – мій татко,

Я у нього дочка,

Моя мама – **квочка**. (Л. Куліш-Зіньків).

4.2. Прочитайте віршик. Підкресліть спільнокореневі слова. Обгрунтуйте своє рішення.

У липні липка зацвіла –

Бджілка деревце знайшла,

Напилась нектару,

Меду липового наробила

І усіх нас пригостила.

Отже, які ознаки споріднених слів ви знаєте?

4.3. До поданих назв дій доберіть і запишіть спільнокореневі слова – назви предметів і ознак.

Мовити – _____, _____ .

Казати – _____, _____ .

Малювати – _____, _____ .

Писати – _____, _____ .

Отже, споріднені – це слова яких частин мови?

Префікс

1. Аналіз мовних явищ з метою виділення істотних ознак.

Прочитайте текст.

Якось Сашко шукав котика Мурзика.

Хлопчик **оббіг** навколо хати. Немає. **Забіг** до літньої кухні. Теж немає. **Перебіг** через вулицю до сусіднього двору. Не знайшов і там. **Добіг** до річки. Ось і Мурзик. Він ласує рибкою, якою пригостили рибалки.

– Як же я не здогадався, що найулюбленіше місце котика біля річки, – подумав Сашко.

– Випишіть виділені слова. Поясніть їх значення.

– Від якого слова вони утворилися?

– Яка частинка надала словам різного значення?

2. Узагальнення істотних ознак.

Отже, у виділених словах частинки *об-*, *за-*, *пере-*, *до-* називаються префіксами.

Спробуйте самостійно дати визначення **префікса**, визначивши місце та роль у слові.

(Частина слова, що стоїть перед коренем і надає слову нового значення або смислового відтінку, називається префіксом. Префікс позначається ^).

3. Уточнення істотних ознак.

Прочитайте правило у підручнику.

Розкажіть один одному у парах.

4. Тренувальні вправи.

4.1. Поміркуйте, яка частина допомогла утворити протилежні за значенням слова. Позначте її.

- Прилітати – відлітати;
- виходити – заходити;
- закривати – відкривати;
- злітатися – розлітатися.

Отже, яку роботу виконують префікси у словах?

4.2. До прикметників доберіть синоніми з префіксом *без-*.

- Ясне небо – ... (безхмарне).
- Правильна відповідь – ... (безпомилкова).
- Жорстокий вчинок – ... (бездушний).
- Поле неозоре – ... (безмежне).
- Озеро глибоке – (бездонне).

Отже, яка роль префікса *без-* ?

4.3. Визначте префікси у словах (виділі корінь; познач частину перед коренем; добери слово з таким же префіксом).

Поділити, приморський, сховати, безмежна.

Отже, що треба вміти, щоб визначити префікс?

Суфікс

1. Аналіз мовних явищ з метою виділення істотних ознак.

Прочитайте текст. Про що в ньому йдеться?

Брати Олег, Ігор та Микита люблять рибалити.

На озері чутно:

- Хлопці, як називається риба, що я спіймав?
- Ця рибка маленька, відпушу, хай підростає.
- А у мене велика рибина. Подивіться.

Щоразу хлопці несуть повне відро риби матусі, вона готує смачну рибну юшку.

Випишіть споріднені слова у дві колонки: у першу – різних частин мови, у другу – іменники.

РИБА

РИБА

(рибалити, рибний)

(рибка, рибина)

– Виділіть закінчення, основу та корінь у словах.

– Чи всі частини слова визначено?

– Що то за частинка?

– Пропоную дослідити: яка роль цієї частини у першому стовпчику? (Утворює нові слова). Яка

роль у другому? (Надає слову відтінку (вказує на розмір предмета).

2. Узагальнення істотних ознак.

Спробуйте самостійно дати визначення **суфікса**, визначивши місце та роль у слові.

(Частина слова, що стоїть після кореня і надає слову нового значення або смислового відтінку, називається суфіксом. Суфікс позначається ^).

3. Уточнення істотних ознак.

– Повторіть визначення.

– З якою частиною слова суфікс має однакове значення?

4. Тренувальні вправи.

4.1. Випишіть із тексту назви істот, позначте у них основу та закінчення, в основі – корінь і суфікс. Поміркуйте, якого значення надають словам суфікси.

- Має очі кішечка,
- Має очі песик,
- Має очі Віточка,
- Має очі Лесик.
- Бачить кішка – мишку,
- Бачить песик – кішку,
- Бачить Лесик Віточку,
- Що тримає квіточку. (*І.Січовик*).

Отже, вкажіть порядок визначення суфікса.

4.2. Простежте, як утворилися нові слова. Визначте суфікси.

Ліс, лісник, лісникова, лісовий.

– Що нового дізналися про суфікс?

– На що треба звертати увагу, коли виконуєш розбір слів за будовою?

4.3. Утворіть від поданих слів нові за допомогою суфіксів.

Вітер – ...

Холод – ...

Сонце – ...

Дощ – ...

Отже, дотримання етапів формування граматичних понять, добір ефективних прийомів роботи забезпечить свідоме сприймання нового матеріалу учнями та глибоке його осмислення.

Література

1. *Методика* викладання української мови: Навч. посібник / С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко та інші; за ред. С. І. Дорошенка. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, 1992. – 398 с.

2. *Методика* навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.

3. *Вашуленко М. С.* Українська мова і мовлення в початковій школі / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006.